

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

گروه آموزشی جغرافیا

پایان‌نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد
در رشته‌ی جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

عنوان:

تبیین رابطه ما بین سرمایه‌های معیشتی و تاب آوری مناطق روستایی در مقابل
خشکسالی (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان اردبیل)

استاد راهنما:

دکتر بهرام ایمانی

استاد مشاور:

دکتر ارسطو یاری

پژوهشگر:

علی محمدی مشکول

زمستان ۹۶

نام خانوادگی دانشجو: محمدی مشکول	نام: علی
عنوان پایان‌نامه: تبیین رابطه ما بین سرمایه‌های معیشتی و تاب آوری مناطق روستایی در مقابل خشکسالی (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان اردبیل)	
استاد راهنما: دکتر بهرام ایمانی استاد مشاور: دکتر ارسطو یاری	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته: جغرافیا و برنامه ریزی روستایی گرایش: مدیریت توسعه پایدار روستایی دانشگاه: محقق اردبیلی	
دانشکده: ادبیات و علوم انسانی	تاریخ دفاع: ۱۳۹۶/۱۱/۱۴
تعداد صفحات: ۱۳۴	
<p>یکی از راه های کاهش ابعاد آسیب پذیری جوامع روستایی در برابر مخاطرات طبیعی، تاب آور ساختن این جوامع است، که می‌تواند یکی از راهکارهای اصولی مدیریت، برنامه ریزی و توسعه پایدار روستایی باشد که این امر مهم، با در نظر گرفتن نقش تأثیر گذار سرمایه‌های معیشتی به عنوان یکی از مؤلفه‌های کلیدی تاب آوری انجام می پذیرد. چرا که برخورداری از سرمایه‌های معیشتی پایدار منجر به اتخاذ راهبرد و و راهکارهایی می شود که خانواران روستایی را در برابر مخاطرات بویژه خشکسالی تاب آور می سازد. هدف از این تحقیق، روشن کردن ابعاد و تبیین و واکاوی رابطه بین سرمایه‌های معیشتی و تاب آوری مناطق روستایی در چارچوب رویکرد معیشت پایدار است. روش تحقیق از نوع توصیفی- تحلیلی با تأکید بر پرسش نامه می‌باشد که اطلاعات جمع آوری شده با استفاده از نرم افزار SPSS مورد پردازش قرار گرفته است. جامعه آماری ساکنان روستاهای بخش مرکزی شهرستان اردبیل و حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۶۷ نفر می‌باشد. در این روش، معیار تعداد خانوار برای تعیین حجم نمونه روستاها مورد توجه قرار گرفته اند و با توجه به اهداف و فرضیه تحقیق از روش طبقه ای (چند مرحله ای) استفاده گردید. آزمون مورد استفاده در تحقیق T تک نمونه ای بود. نتایج تحقیق نشان می دهد که در میان روستاهای مورد مطالعه، شاخص‌های سرمایه‌های معیشتی میزان سرمایه‌های انسانی از دیگر سرمایه ها بیشتر است و سرمایه‌های اقتصادی در وضعیت و رتبه ضعیفی قرار دارند. هم چنین از میان شاخص‌های تاب آوری شاخص‌های هماهنگی نهادی و احساس غرور و افتخار به ترتیب دارای بیشترین میانگین باشند و شاخص‌های احساس تعلق به جامعه و سطح مکانیزاسیون دارای کمترین میانگین بوده اند. بر مبنای نتایج بدست آمده تحقیق، بین افزایش سرمایه‌های طبیعی، اقتصادی، انسانی، فیزیکی و اجتماعی و تاب آوری روستاییان در مقابله با خشکسالی در روستاهای مورد مطالعه رابطه معناداری وجود دارد.</p>	
کلید واژه‌ها: تاب آوری، خشکسالی، مخاطرات طبیعی، سرمایه‌های معیشتی، شهرستان اردبیل.	

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات تحقیق

۲	۱-۱-مقدمه.....
۳	۱-۲- بیان مسأله.....
۶	۱-۳- هدف پژوهش.....
۶	۱-۳-۱- هدف کلی.....
۶	۱-۳-۲- اهداف فرعی.....
۶	۱-۴- سؤال پژوهش.....
۷	۱-۵- فرضیه پژوهش.....
۷	۱-۶- ضرورت و اهمیت پژوهش.....
۸	۱-۷- پیشینه پژوهش.....
۸	۱-۷-۱- مقالات خارجی.....
۹	۱-۷-۲- تحقیقات داخلی.....
۱۲	۱-۷-۳- کتاب ها.....
۱۳	۱-۷-۴- رساله ها و پایان نامه ها.....
۱۳	۱-۸- کاربردهای تحقیق.....
۱۴	۱-۹- روش پژوهش.....
۱۴	۱-۱۰- محدودیت های پژوهش.....
۱۴	۱-۱۱- واژگان و مفاهیم کلیدی پژوهش.....

فصل دوم: مبانی نظری

۱۹	۲-۱- مقدمه.....
	Error! Bookmark not defined.
	Error! Bookmark not defined.
	Error! Bookmark not defined.
	Error! Bookmark not defined.
	Error! Bookmark not defined.
	Error! Bookmark not defined.
	Error! Bookmark not defined.
	Error! Bookmark not defined.
	Error! Bookmark not defined.

۱۰-۲- رویکرد تاب آوری.....	Error! Bookmark not defined.
۱۱-۲- رویکردهای مفهومی تاب آوری.....	Error! Bookmark not defined.
۱۲-۲- ابعاد تاب آوری.....	Error! Bookmark not defined.
۱۳-۲- شاخص‌ها، ابعاد و معیارهای تاب آوری.....	Error! Bookmark not defined.
۱۴-۲- رویکرد ارزیابی تاب آوری جامعه.....	Error! Bookmark not defined.
۱۵-۲- عناصر تاب آوری جوامع و فرایندهای مطلوب آن عبارت‌اند از:.....	Error! Bookmark not defined.
	defined.
۱۶-۲- جمع بندی.....	Error! Bookmark not defined.

فصل سوم: محدوده مورد مطالعه

۱-۳- مقدمه.....	Error! Bookmark not defined.
۲-۳- روش پژوهش.....	Error! Bookmark not defined.
۳-۳- جامعه آماری.....	Error! Bookmark not defined.
۴-۳- روش نمونه گیری و تعیین حجم نمونه.....	Error! Bookmark not defined.
۵-۳- روشهای گردآوری اطلاعات.....	Error! Bookmark not defined.
۶-۳- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....	Error! Bookmark not defined.
۷-۳- روش تعیین روایی و پایایی پرسش نامه.....	Error! Bookmark not defined.
۱-۷-۳- آزمون اعتبار.....	Error! Bookmark not defined.
۲-۷-۳- آزمون پایایی.....	Error! Bookmark not defined.
۸-۳- ابعاد، شاخص‌ها و متغیرهای پژوهش.....	Error! Bookmark not defined.
۹-۳- معرفی قلمرو پژوهش.....	Error! Bookmark not defined.
۱-۹-۳- ویژگی‌های طبیعی.....	Error! Bookmark not defined.
۱-۱-۹-۳- قلمرو و محدوده مورد مطالعه.....	Error! Bookmark not defined.
۲-۱-۹-۳- وضعیت آب و هوای شهر اردبیل.....	Error! Bookmark not defined.
۳-۱-۹-۳- تحلیل عناصر اقلیمی.....	Error! Bookmark not defined.
پ: میانگین سالانه حداقل دما.....	Error! Bookmark not defined.
۴-۱-۹-۳- بارندگی.....	Error! Bookmark not defined.
۶-۱-۹-۳- منابع آب.....	Error! Bookmark not defined.
۷-۱-۹-۳- توپوگرافی و زمین ریخت شناسی.....	Error! Bookmark not defined.
۸-۱-۹-۳- خصوصیات و قابلیت های خاک.....	Error! Bookmark not defined.
۹-۱-۹-۳- ویژگی های پوشش گیاهی.....	Error! Bookmark not defined.
۱۰-۱-۹-۳- حیات جانوری.....	Error! Bookmark not defined.
۲-۹-۳- ویژگی های انسانی محدوده مورد مطالعه.....	Error! Bookmark not defined.
۱-۲-۹-۳- وجه تسمیه محدوده مورد مطالعه.....	Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined.۳-۲-۹-۳ تحولات جمعیتی شهر اردبیل

Error! Bookmark not defined.۳-۲-۹-۳ ویژگی های بخش کشاورزی محدوده مورد مطالعه

Error! Bookmark not defined.۳-۲-۹-۳ توزیع و مساحت اراضی زراعی در سطح شهرستان اردبیل

Error! Bookmark not defined.۲-۳-۲-۹-۳ میزان تولید برحسب نوع محصولات زراعی و باغی در سطح شهرستان اردبیل

Error! Bookmark not defined.۳-۳-۲-۹-۳ توزیع اراضی آبی و دیم در سطح شهر اردبیل

Error! Bookmark not defined.۴-۲-۹-۳ خصوصیات بخش صنعت در منطقه مورد مطالعه

Error! Bookmark not defined.۵-۲-۹-۳ خصوصیات بخش خدمات در منطقه مورد مطالعه

Error! Bookmark not defined.۱۰-۳ جمع بندی

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها

Error! Bookmark not defined.۱-۴ مقدمه

Error! Bookmark not defined.۲-۴ یافته‌های توصیفی تحقیق

Error! Bookmark not defined.۱-۲-۴ جنسیت

Error! Bookmark not defined.۲-۲-۴ مدت اقامت در روستا

Error! Bookmark not defined.۳-۲-۴ سن

Error! Bookmark not defined.۴-۲-۴ تحصیلات

Error! Bookmark not defined.۵-۲-۴ ارزیابی روستاییان از شرایط خشکسالی

Error! Bookmark not defined.۶-۲-۴ ارزیابی تأثیر خشکسالی در بخش های مختلف از نظر روستاییان

Error! Bookmark not defined.۷-۲-۴ رویکردهای روستاییان در مقابله با خشکسالی در روستاهای مورد مطالعه

Error! Bookmark not defined.۳-۴ یافته های تحلیلی

Error! Bookmark not defined.۱-۳-۴ سنجش سرمایه‌های معیشتی در روستاهای مورد مطالعه

Error! Bookmark not defined.۱-۳-۴ سنجش شاخص‌های سرمایه‌های طبیعی در روستاهای مورد مطالعه

Error! Bookmark not defined.۲-۳-۴ سنجش شاخص‌های سرمایه‌های فیزیکی در روستاهای مورد مطالعه

Error! Bookmark not defined.۳-۳-۴ سنجش شاخص‌های سرمایه‌های انسانی در روستاهای مورد مطالعه

Error! Bookmark not defined.۴-۳-۴ سنجش شاخص‌های سرمایه‌های اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه

Error! Bookmark not defined. ۴-۳-۱-۵-سنجش شاخص‌های سرمایه‌های اقتصادی در روستاهای مورد مطالعه

Error! Bookmark not defined. ۴-۳-۲-رتبه‌بندی سرمایه‌های معیشتی در روستاهای مورد مطالعه.....

Error! Bookmark not defined. ۴-۳-۳-سنجش تاب آوری در شرایط خشکسالی در روستاهای مورد مطالعه

Error! Bookmark not defined. ۴-۳-۴-آزمون فرضیه اول.....

Error! Bookmark not defined. ۴-۳-۵-آزمون فرضیه دوم.....

Error! Bookmark not defined. ۴-۳-۶-آزمون فرضیه سوم.....

Error! Bookmark not defined. ۴-۳-۷-آزمون فرضیه چهارم.....

Error! Bookmark not defined. ۴-۳-۸-آزمون فرضیه پنجم.....

Error! Bookmark not defined. ۴-۳-۹-آزمون فرضیه اصلی تحقیق.....

فصل پنجم: نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات

Error! Bookmark not defined. ۵-۱-مقدمه.....

Error! Bookmark not defined. ۵-۲-جمع بندی.....

Error! Bookmark not defined. ۵-۲-نتیجه‌گیری.....

Error! Bookmark not defined. ۵-۳-پیشنهادات.....

Error! Bookmark not defined. منابع.....

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۱۶.....	جدول ۱-۲: برخی از تعاریف تاب آوری.....
	Error! Bookmark not defined.
	جدول ۲-۲: عوامل مؤثر در ایجاد در مخاطرات روستایی و انواع مخاطرات ناشی از آن.....
	Error! Bookmark not defined.
	جدول ۲-۳: ابعاد و عوامل مؤثر در آسیب پذیری روستایی در برابر مخاطرات طبیعی.....
	Error! Bookmark not defined.
	جدول ۲-۳: رویکردهای مفهومی تاب آوری.....
	Error! Bookmark not defined.
	جدول ۲-۴: تعریف و شاخصهای ابعاد چهارگانه تاب آوری.....
	Error! Bookmark not defined.
	جدول ۲-۵: شاخصها و تعریف عملیاتی مؤلفه‌های بعد اجتماعی تاب آوری.
	Error! Bookmark not defined.
	جدول ۲-۶: شاخصها و تعریف عملیاتی مؤلفه‌های بعد اقتصادی تاب آوری..
	Error! Bookmark not defined.
	جدول ۲-۷: شاخصها و تعریف عملیاتی مؤلفه‌های بعد نهادی تاب آوری.....
	Error! Bookmark not defined.
	جدول ۲-۸: شاخصها و متغیرهای تأثیرگذار در افزایش تاب آوری کشاورزان در برابر مخاطرات... Error! Bookmark not defined.
	جدول ۳-۱: نقاط روستایی دارای دهیاری بخش مرکزی شهرستان اردبیل بر اساس تعدادخانوار ۱۳۹۵ Error! Bookmark not defined.
	جدول ۳-۲: طبقه بندی نقاط روستایی ناحیه بر اساس تعداد خانوار۱۳۹۵..... Error! Bookmark not defined.
	جدول ۳-۳: روستاهای نمونه مورد تعداد خانوار..... Error! Bookmark not defined.
	جدول ۳-۵: پراکنش پرسشنامه های خانوار در روستاهای نمونه. Error! Bookmark not defined.
	جدول ۳-۶: ابعاد، شاخصها و متغیرهای تحقیق (سرمايه‌های معیشتی)..... Error! Bookmark not defined.
	جدول ۳-۷: ابعاد، شاخصها و متغیرهای تحقیق (تاب آوری)..... Error! Bookmark not defined.
	جدول ۳-۸: میانگین دمایی ایستگاه هواشناسی اردبیل در دوره آماری ۱۳۹۵ - ۱۳۵۵..... Error! Bookmark not defined.
	جدول ۳-۹: متوسط حداقل دما ایستگاه هواشناسی اردبیل در دوره آماری ۱۳۹۵ - ۱۳۵۵..... Error! Bookmark not defined.
	جدول ۳-۱۰: دمایی ایستگاه هواشناسی اردبیل در دوره آماری ۱۳۹۵ - ۱۳۵۵..... Error! Bookmark not defined.

جدول ۳-۱۱: متوسط مجموع بارش ماهانه ایستگاه اردبیل طی دوره آماری ۱۳۹۵ - ۱۳۵۵ **Error!**

Bookmark not defined.

جدول ۳-۱۲: توزیع فراوانی و درصد فصلی بارش ایستگاه هواشناسی اردبیل دوره آماری ۱۳۹۵ - ۱۳۵۵

Error! Bookmark not defined.

جدول ۳-۱۳: روند جمعیت پذیری شهر اردبیل طی سالهای ۱۳۹۰-۱۳۳۵ **Error! Bookmark not defined.**

جدول شماره ۳-۱۴: مساحت اراضی موجود در سطح استان و شهرستان اردبیل.. **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۳-۱۵: میزان تولید برحسب تن نوع محصولات زراعی و درصد در سطح شهرستان اردبیل **Error!**
Bookmark not defined.

جدول ۳-۱۶: میزان تولید محصولات باغی شهرستان اردبیل **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۳-۱۷: مساحت زمین های آبی و دیم کشاورزی، زراعی، باغی شهر ستان اردبیل..... **Error!**
Bookmark not defined.

جدول ۳-۱۸: تعداد و ترکیب کارگاههای صنعتی شهرستان اردبیل **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۳-۱۹: تعداد شاغلان بخش خدمات در شهرستان اردبیل.. **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۴-۱: توزیع پاسخگویان برحسب جنسیت..... **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۴-۲: توزیع مدت اقامت پاسخگویان در روستا..... **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۴-۳: توزیع سنی پاسخگویان در روستا..... **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۴-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب تحصیلات..... **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۴-۵: توزیع فراوانی پاسخگویان درباره ارزیابی آنها از شرایط خشکسالی..... **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۴-۶: توزیع فراوانی پاسخگویان درباره ارزیابی تأثیر خشکسالی در بخش های مختلف..... **Error!**
Bookmark not defined.

جدول ۴-۷: توزیع فراوانی پاسخگویان درباره رویکردهای آنها در مواجهه با خشکسالی..... **Error!**
Bookmark not defined.

جدول ۴-۸: سنجش شاخص های سرمایه های طبیعی در روستاهای مورد مطالعه بر اساس آزمون T تک نمونه ای..... **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۴-۹: سنجش شاخص های سرمایه های فیزیکی در روستاهای مورد مطالعه بر اساس آزمون T تک نمونه ای..... **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۴-۱۰: سنجش شاخص های سرمایه های انسانی در روستاهای مورد مطالعه بر اساس آزمون T تک نمونه ای..... **Error! Bookmark not defined.**

جدول ۴-۱۱: سنجش شاخص های سرمایه های اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه بر اساس آزمون T تک نمونه ای..... **Error! Bookmark not defined.**

- جدول ۴-۱۲: سنجش شاخص‌های سرمایه‌های اقتصادی در روستاهای مورد مطالعه بر اساس آزمون T تک نمونه‌ای **Error! Bookmark not defined.**
- جدول ۴-۱۳: سنجش شاخص‌های سرمایه‌های معیشتی در روستاهای مورد مطالعه بر اساس آزمون T تک نمونه‌ای **Error! Bookmark not defined.**
- جدول ۴-۱۴: رتبه‌بندی سرمایه‌های معیشتی در روستاهای مورد مطالعه بر اساس آزمون فریدمن **Error! Bookmark not defined.**
- جدول ۴-۱۵: ادامه رتبه‌بندی سرمایه‌های معیشتی در روستاهای مورد مطالعه بر اساس آزمون فریدمن **Error! Bookmark not defined.**
- جدول ۴-۱۶: سنجش تاب آوری در شرایط خشکسالی در روستاهای مورد مطالعه **Error! Bookmark not defined.**
- جدول ۴-۱۷: ضریب همبستگی پیرسون بین سرمایه‌های طبیعی و تاب آوری **Error! Bookmark not defined.**
- جدول ۴-۱۸: ضریب همبستگی پیرسون بین سرمایه‌های فیزیکی و تاب آوری **Error! Bookmark not defined.**
- جدول ۴-۱۹: ضریب همبستگی پیرسون بین سرمایه‌های انسانی و تاب آوری **Error! Bookmark not defined.**
- جدول ۴-۲۰: ضریب همبستگی پیرسون بین سرمایه‌های اجتماعی و تاب آوری **Error! Bookmark not defined.**
- جدول ۴-۲۱: ضریب همبستگی پیرسون بین سرمایه‌های اقتصادی و تاب آوری **Error! Bookmark not defined.**
- جدول ۴-۲۲: ضریب همبستگی پیرسون بین سرمایه‌های معیشتی و تاب آوری **Error! Bookmark not defined.**

فهرست اشکال

صفحه	عنوان
۲۷	شکل ۲-۱- چارچوب تاب آوری بر اساس مدل کومپفر ۱۹۹۹
.....	Error! Bookmark not defined.
.....	نمودار ۲-۲: کلیدواژه‌های مفهوم تاب آوری
.....	Error! Bookmark not defined.
.....	نمودار ۲-۳: دسته بندی انواع مخاطرات
.....	Error! Bookmark not defined.
.....	شکل ۲-۴: طیف بندی انواع مخاطرات

شکل ۲-۵: ضرورت های توجه به مدیریت ریسک در فضاهای روستایی **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۲-۶: تئوری سالو تو جنسیس (نظریه مبنای سلامت) **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۲-۷: مراحل وقوع یک بحران و نقش شرایط ساختاری در مدیریت آن .. **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۲-۸: اثرات مستقیم و غیر مستقیم مخاطره خشکسالی **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۲-۹: نمودار درختی اثرات خشکسالی **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۳-۱: مدل مفهومی تحقیق **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۳-۳: مؤفیت روستاهای شهرستان اردبیل شهرستان اردبیل **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۳-۴: نقشه توده هواهای مؤثر بر ایران و استان اردبیل **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۴-۱: توزیع پاسخگویان بر حسب جنسیت **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۴-۲: توزیع مدت اقامت پاسخگویان در روستا **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۴-۳: توزیع سنی پاسخگویان در روستا **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۴-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب تحصیلات **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۴-۵: توزیع فراوانی پاسخگویان درباره ارزیابی آنها از شرایط خشکسالی **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۴-۶: توزیع فراوانی پاسخگویان درباره ارزیابی تأثیر خشکسالی در بخش های مختلف **Error! Bookmark not defined.**

شکل ۴-۷: توزیع فراوانی پاسخگویان درباره رویکردهای آنها در مواجهه با خشکسالی **Error! Bookmark not defined.**

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

در سراسر جهان نقش ویرانگر و مخرب مخاطرات طبیعی در همه سکونتگاه‌های انسانی و در همه عرصه‌های حیات انسانی بر کسی پنهان نیست. امروزه علم ثابت کرده است که مخاطره‌های طبیعی را نمی‌توان صرفاً رویدادی طبیعی وانمود کرد و به علل وقوع و پیچیدگی‌های آن‌ها توجه نکرد. اغلب این علل به ترکیبی از عوامل اقتصادی- اجتماعی نسبت داده می‌شوند (Tompkins et al, 2008, 736).

خشکسالی یکی از این مخاطره‌های طبیعی است که فراوانی آن به ویژه در نواحی خشک و نیمه خشک بسیار زیاد می‌باشد (پیرمردیان و همکاران، ۱۳۸۷: ۱). همچنین تمایز این پدیده با سایر مخاطرات در این است که این پدیده به تدریج و در یک دوره زمانی نسبتاً طولانی عمل کرده و اثرات آن ممکن است پس از چند سال و با تأخیر بیشتری نسبت به سایر مخاطرات ظاهر شود. خشکسالی طیف گسترده‌ای از اقلیم‌ها و اکوسیستم‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و مناطق جغرافیایی متأثر از آن در چهار دهه گذشته در جهان به شدت افزایش یافته‌اند (Molen, 2011: 766). همچنین، در اغلب موارد خشکسالی‌های هوا شناسی به وقوع خشکسالی‌های هیدرولوژیکی می‌انجامد و خشکسالی کشاورزی را نیز به دنبال خواهد داشت. هرچه شدت و گستره‌ی خشکسالی بیشتر باشد، تأثیرهای آن نیز عمیق‌تر خواهد بود و می‌تواند موجب ایجاد بحران در منطقه شود (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۴۰).

در همین راستا، کشور ایران در یکی از خشک‌ترین مناطق جهان قرار گرفته است و کمبود آب از مهم‌ترین موانع در روند توسعه کشاورزی به شمار می‌رود (هاشمی نیا، ۱۳۸۳: ۲۶). با در نظر گرفتن موقعیت جغرافیایی ایران و قرار گرفتن در کمربند خشک آب و هوایی جهان و کمبود نزولات جوی، بایستی اذعان داشت که بروز بحران‌های آبی و خشکسالی از مشخصه‌های اصلی آب و هوایی ایران به شمار می‌آید. آن‌طور که مطالعه پدیده خشکسالی در ایران نشان می‌دهد، منطقه‌ای در کشور از این پدیده در امان نبوده و بر حسب موقعیت طبیعی خود تأثیرات این پدیده‌ی مخرب را تجربه می‌کند (غیور، ۱۳۷۶: ۲۸). برای بسیاری از روستاییان ساکن در کشورهای در حال توسعه، خشکسالی تهدیدی جدی به شمار می‌رود. این پدیده نه تنها به کاهش تولیدات کشاورزی و تخریب منابع طبیعی می‌انجامد، بلکه معیشت و رفاه خانواده‌های روستایی را نیز به مخاطره می‌اندازد (کشاورز و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۱۴). در این راستا می‌توان به این نتیجه رسید که خشکسالی تهدیدی بزرگ برای خانوارها و جوامعی است که برای معیشت خود به

بخش کشاورزی وابسته اند (Campbell et al, 2001, 146). آسیب های وارده بر کشاورزان و پیامدهای وقوع خشکسالی های دوره ای خود بیانگر عدم آگاهی و تاب آوری کشاورزان در برابر این مخاطره و پیامدهای آن و هم چنین ناکارآمدی سیستم های مدیریت بحران در این موارد است. به بیان دیگر نخستین گام ضروری برای مقابله با خشکسالی و تعدیل تبعات آن، شناخت و درک دقیق از ابعاد آسیب پذیری و مقاومت افراد برای ارتقا آستانه تحمل و انعطاف پذیری آنان است که در اغلب کشورهای در حال توسعه از جمله ایران مورد غفلت قرار گرفته است (شرفی و زرافشانی، ۱۳۸۹: ۱۳۱).

روستاهای بخش مرکزی شهرستان اردبیل (حکیم قشلاقی، الماس، نوران، شام اسبی، کنسول کندی، خیارک، گرجان، کردکندی، آق قلعه و ...)، به علت اینکه در سال های اخیر در معرض خشکسالی قرار گرفته اند، در معرض آسیب های فراوانی قرار گرفته اند و زندگی و معیشت آنها بشدت تحت تأثیر قرار گرفته است. در این چارچوب یکی از راه های کاهش ابعاد آسیب پذیری این جوامع در برابر مخاطرات، تاب آور ساختن این جوامع است که می تواند یکی از راهکارهای اصولی مدیریت، برنامه ریزی و توسعه پایدار روستایی در کشور و روستاهای مورد مطالعه باشد که این امر مهم، با در نظر گرفتن نقش تأثیر گذار سرمایه های معیشتی به عنوان یکی از مؤلفه های کلیدی تاب آوری انجام می پذیرد. چرا که برخورداری از سرمایه های معیشتی پایدار منجر به اتخاذ راهبرد و راهکارهایی می شود که خانواران روستایی را در برابر مخاطرات به ویژه خشکسالی تاب آور می سازد.

۱-۲- بیان مسأله

سکونتگاه های انسانی، در تمام نقاط مختلف دنیا به دلایل مختلف همواره در معرض آسیب های ناشی از مخاطرات طبیعی قرار دارند. این مخاطرات که آسیب های مالی و جانی فراوانی را با خود به همراه دارند، نیازمند پیشگیریها و اقدامات مقابله ای می باشند. بر مبنای برنامه ی راهبردی بین المللی کاهش بلایای سازمان ملل متحد، کلیه مخاطرات دو منشأ متفاوت دارند. الف) مخاطرات طبیعی ب) مخاطرات انسانی (Mose, pathranakul, 2006). مخاطرات طبیعی یکی از اجزای مهم ارتباط بین انسان و طبیعت است که به صورت منفی بروز می کند.

خشکسالی را می توان معادل یک دوره یا شرایط آب و هوایی خشک و غیر عادی دانست که به اندازه کافی دوام داشته تا عدم تعادل جدی در وضعیت هیدرولوژیکی یک ناحیه ایجاد کند (کرمی و همکاران، ۱۳۸۵: ۲۶۹). از شروع تمدن انسانی، خشکسالی بر کلیه جنبه های زندگی و بخش های مختلف

جامعه خصوصاً تغییر محیط طبیعی تأثیر مستقیم و غیر مستقیمی دارد و عدم درک مفهوم آن موجب تردید و رکود در بخش های مختلف اقتصادی، مدیریتی و سیاستگذاری می شود.

برنامه های توسعه پایدار روستایی جزئی از برنامه های توسعه هر کشوری است که برای دگرگون سازی ساخت اجتماعی - اقتصادی جامعه روستایی به کار می رود اما زمانی که بحران خشکسالی به وقوع بپیوندد تمامی ابعاد پایداری تحت تأثیر قرار خواهند گرفت به گونه ای که تأثیرات آن بر اقتصاد و جامعه روستایی کاملاً آشکار می گردد و ابعاد زیست محیطی نیز شکننده خواهد بود که تأثیرات آن را می توان بر سایر ابعاد توسعه پایدار مشاهده کرد؛ به عبارت دیگر وقوع خشکسالی چالش های اجتماعی و زیست محیطی را برای مناطق روستایی ایجاد می کند که می توان، آسیب دیدن زمین و مزارع و باغات و محیط زیست روستا و مشکل کمبود آب، افزایش فشار و استرس به زنان و کودکان و افزایش جرم و جنایت را نام برد؛ اما گسترده ترین اثرات خشکسالی، اثرات تحمیل شده بر بخش کشاورزی می باشد و اقتصاد خانوارهای مناطق روستایی وابستگی قابل توجهی به بخش کشاورزی دارد و با کاهش ظرفیت های اقتصادی این بخش، اقتصاد خانواده به مخاطره افتاده و پیامدهای بعدی را مثل بیکاری، کمبود درآمد و مهاجرت گسترده جوانان و... در پی خواهد داشت.

برای رسیدن به توسعه پایدار روستایی نیازمند حرکت سریع از الگوهای معیشتی سنتی به الگوهای معیشتی پایدار در جامعه روستایی هستیم که متناسب با نیازهای جامعه امروزی و ظرفیت های محیطی باشند و دست یابی به معیشت پایدار روستایی، بدون توجه به دارایی ها و سرمایه های معیشتی در روستاها امکان پذیر نمی باشد (سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۸). در این چارچوب می توان گفت که معیشت به مفهوم تفکر در مورد دسترسی به سرمایه ها و دارایی ها و مدیریت برای نگهداری آنهاست و اساس توسعه اقتصادی و توسعه انسانی بر معیشت استوار است (Helmor & Sing, 2001). سرمایه های معیشتی جزء اساسی از معیشت قشر فقیر روستایی مخصوصاً آنان که متأثر از آسیب های خشکسالی شده اند می باشد. محققان پنج شکل عمده سرمایه های معیشتی را تشخیص داده اند: سرمایه انسانی، طبیعی، مالی، اجتماعی و فیزیکی.

مداخلات برای مقابله با مخاطرات محیطی همچون خشکسالی، اغلب منجر به عواقب پیش بینی نشده گردیده است و از سویی دیگر نگرش کاهش آسیب پذیری در برابر مخاطرات نتوانسته برخی از چالش های توسعه در مناطق آسیب دیده را پاسخ دهد، بنابراین پارادایم تاب آوری اجتماعات محلی در برابر مخاطرات به عنوان یکی از مهم ترین عوامل تحقق پایداری مطرح گردیده است.

در این راستا تاب آوری عبارت است از توانایی گروه‌ها و اجتماعات در کنترل و هدایت شوک‌ها و اختلالات خارجی ناشی از تغییرات محیطی، سیاسی و اجتماعی (Meerow, 2015, 3). رویکردهای تاب آوری هم در شرایطی می‌توانند موفق باشند که قادر به توانمندسازی مردن در برابر مخاطرات باشند. محدوده مورد مطالعه، روستاهای بخش مرکزی در شهرستان اردبیل شامل حکیم قشلاقی، الماس، نوران، شام اسبی، کنسول کندی، خیارک، گرجان، کردکندی، آق قلعه و ... است. این روستاها در دهه‌های گذشته به دلیل سنتی بودن کشاورزی، فشار جمعیت، پایین بودن سطح درآمد، عدم وجود مراکز اشتغال‌زا، عدم صرفه‌فعلیت‌های اقتصادی و دآمداری، اقتصاد نابسامان روستایی و کمبود امکانات و خدمات رفاهی با مشکلات عمده‌ای مواجه بوده‌اند که این موارد تأثیر بسزایی در ناپایداری معیشتی آن‌ها داشته است. هم‌چنین طی ساله‌ای اخیر خشکسالی و تغییر اقلیم در اردبیل از جمله بلایای طبیعی بوده که به جان زیست‌بوم‌ها افتاده و تأثیرات پنهان آن به دلیل وسعت و دامنه تأثیرگذاری و البته با بهره‌گیری از فرصت سوء مدیریت منابع آبی طی یکی دو سال گذشته عیان شده است. نگرانی‌ها برای مدیریت به‌هنگام خشکسالی از آن روست که به عقیده کارشناسان و تحلیل‌گران خشکسالی در اردبیل امری پایدار است و طی سال‌های آتی نیز امکان تجربه آن پیش‌بینی می‌شود و تا به حال نه برنامه جامع مدیریت خشکسالی تدوین شده و نه آموزش‌های لازم برای مقابله با این مخاطره داده شده است. در این میان بیشترین بار متحمل شده خشکسالی به دوش مردم روستا به عنوان مصرف‌کننده اصلی منابع آبی در محدوده‌ی مورد مطالعه است و خسارت مالی هنگفت به حدی مدیران را شگفت زده کرده که در دو سال گذشته بیمه محصولات کشاورزی به عنوان راه حل طرح شده و در برخی مواقع به کشاورزان تحمیل می‌شود.

با در نظر گرفتن این معضلات در منطقه، خشکسالی کشاورزی تأثیراتی را بر ابعاد اقتصادی مخصوصاً معیشتی محدوده مورد مطالعه تحقیق به دنبال داشته است، بنابراین این تحقیق در پی این است که بتواند شاخص‌های سرمایه‌های معیشتی و تاب آوری را مورد سنجش قرار دهد و در نهایت ارتباط آن‌ها را تبیین کند؛ و به عبارت دیگر، با تبعیت از توانمندسازی و ظرفیت‌سازی روستاییان و تقویت سرمایه‌های معیشتی، به تقویت تاب آوری آن‌ها در روستاهای مورد مطالعه در معرض خشکسالی بپردازد تا با ارائه نتایج و راهکارها، گام‌هایی را برای مقابله با این مخاطره طبیعی و ارتقای معیشت پایدار در منطقه مورد مطالعه بردارد.

۳-۱- هدف (اهداف) پژوهش

۱-۳-۱- هدف کلی

روشن کردن ابعاد و تبیین و واکاوی رابطه بین سرمایه‌های معیشتی و تاب آوری مناطق روستایی در چارچوب رویکرد معیشت پایدار در محدوده مورد مطالعه

۱-۳-۲- اهداف فرعی

۱- تبیین و واکاوی رابطه بین سرمایه‌های طبیعی و تاب آوری روستاییان در مقابله با خشکسالی در محدوده مورد مطالعه

۲- تبیین و واکاوی رابطه بین سرمایه‌های فیزیکی و تاب آوری روستاییان در مقابله با خشکسالی در محدوده مورد مطالعه

۳- تبیین و واکاوی رابطه بین سرمایه‌های انسانی و تاب آوری روستاییان در مقابله با خشکسالی در محدوده مورد مطالعه

۴- تبیین و واکاوی رابطه بین سرمایه‌های اجتماعی و تاب آوری روستاییان در مقابله با خشکسالی در محدوده مورد مطالعه

۵- تبیین و واکاوی رابطه بین سرمایه‌های اقتصادی و تاب آوری روستاییان در مقابله با خشکسالی در محدوده مورد مطالعه

۱-۴-۱- سؤال‌های پژوهش

۱-۴-۱- سؤال کلی

آیا بین افزایش سرمایه‌های معیشتی و تاب آوری مناطق روستایی (در مقابله با خشکسالی) در محدوده ی مورد مطالعه رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد؟

۱-۴-۲- سؤالات فرعی

۱- آیا بین افزایش سرمایه‌های طبیعی و تاب آوری مناطق روستایی (در مقابله با خشکسالی) در محدوده ی مورد مطالعه رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد؟

۲- آیا بین افزایش سرمایه‌های فیزیکی و تاب آوری مناطق روستایی (در مقابله با خشکسالی) در محدوده ی مورد مطالعه رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد؟

۳- آیا بین افزایش سرمایه‌های انسانی و تاب آوری مناطق روستایی (در مقابله با خشکسالی) در محدوده ی مورد مطالعه رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد؟

۴- آیا بین افزایش سرمایه‌های اجتماعی و تاب آوری مناطق روستایی (در مقابله با خشکسالی) در محدوده ی مورد مطالعه رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد؟

۵- آیا بین افزایش سرمایه‌های اقتصادی و تاب آوری مناطق روستایی (در مقابله با خشکسالی) در محدوده ی مورد مطالعه رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد؟

۵-۱- فرضیه‌های پژوهش

۱-۵-۱- فرضیه اصلی

- بین افزایش میزان سرمایه‌های معیشتی و تاب آوری روستاییان در مقابل با خشکسالی در محدوده مورد مطالعه رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

۱-۵-۲- فرضیه‌های فرعی

۱- بین میزان سرمایه‌های طبیعی و تاب آوری روستاییان در مقابله با خشکسالی در محدوده مورد مطالعه رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

۲- بین میزان سرمایه‌های فیزیکی و تاب آوری روستاییان در مقابله با خشکسالی در محدوده مورد مطالعه رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

۳- بین میزان سرمایه‌های انسانی و تاب آوری روستاییان در مقابله با خشکسالی در محدوده مورد مطالعه رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

۴- بین میزان سرمایه‌های اجتماعی و تاب آوری روستاییان در مقابله با خشکسالی در محدوده مورد مطالعه رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

۵- بین میزان سرمایه‌های اقتصادی و تاب آوری روستاییان در مقابله با خشکسالی در محدوده مورد مطالعه رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

۱-۶- ضرورت و اهمیت پژوهش

خشکسالی و چالش‌های آن در ابعاد ملی، منطقه ای و محلی، لزوم پرداختن به تأثیرات، راهکارهای مقابله و برنامه‌ها و راهکارهای مناسب جهت سازگاری و تاب آوری جوامع در معرض مخاطرات را آشکار می‌سازد. در همین حال بررسی شرایط موجود در سطح ملی حاکی از وضعیت بحرانی شدید است. بنابر جدیدترین گزارش در اواخر آبان ماه ۱۳۹۳ از شرایط ذخایر آبی دشت‌های کشور، از مجموع ۶۰۹ دشت کشور، ۲۹۰ دشت در شرایط بحرانی قرار گرفته و در معرض خشک شدن کامل قرار گرفته اند. این امر

علاوه بر دلایل ناشی از تغییرات آب و هوایی و خشکسالی به استفاده های بی رویه و خارج از استانداردها و برنامه های مجاز بهره برداری از ذخایر نیز مربوط می شود که فقدان و کمبود قوانین، مقررات، سازوکارها و نظارت های لازم در این زمینه و نیز عدم استفاده بهینه جوامع محلی بهره بردار از منابع برمی گردد که در مجموع باعث تشدید تخریب در منابع و وخیم تر شدن شرایط چرخه آسیب پذیری و عدم تاب آوری در ابعاد زیست محیطی و انسانی می شود (موسوی، ۱۳۹۳: ۲۱).

وقوع خشکسالی و کمبود شدید منابع آبی در روستاهای بخش مرکزی استان اردبیل به ویژه در سالیان اخیر علاوه بر تأثیرات فراگیر بر بخش کشاورزی و جامعه روستایی، آنان را با چالش های مختلف معیشتی و اقتصادی مواجه نموده است. در این میان پرداختن به نقش و جایگاه سرمایه های معیشتی در تاب آوری روستاهای مورد مطالعه، در پژوهش های روستایی، مغفول مانده است و از سوی دیگر پارادایم تاب آوری، توانسته دیدگاه های سنتی همچون آسیب پذیری در مقابل مخاطرات را پشت سر گذارده و راهی جدید فراروی محققان برای مقابله با مخاطرات بگشاید که این موضوع اهمیت پژوهش حاضر را بیش از پیش نمایان می سازد.

۷-۱- پیشینه پژوهش

۱-۷-۱- مقالات خارجی

جک بورمن^۱ و همکاران در سال ۲۰۱۳ به منظور بررسی توانایی کشورهای در حال توسعه و بازارهای نوظهور برای مقابله با شوک ها در مقاله ای با عنوان شاخص های تاب آوری صدساله، اندازه گیری تاب آوری کشورها در مقابل شوک ها مقدار تاب آوری این کشورها را بررسی کردند. در این مطالعه برای ساخت شاخص تاب آوری ۵۲ متغیر در ۱۰ زیر شاخص گروه بندی شده اند.

- مجمع جهانی اقتصاد در سال ۲۰۱۳ چارچوبی ارائه کرد که بر اساس آن یک کشور از پنج زیرسیستم اقتصادی، زیست محیطی، حکمروایی، زیرساخت ها و اجتماعی شکل گرفته و ارزیابی هر یک از این سیستم ها با بهره گیری از ۵ مؤلفه تاب آوری صورت می گیرد. نتایج این مطالعه جزئیات دقیقی را از تاب آوری ملی در مقابل مخاطرات جهانی در اختیار می گذارد.

- ناوتزوک^۲ و همکاران (۲۰۱۲) در بررسی تفاوت بین مهاجران و غیرمهاجران در پایداری معیشتی و دسترسی به سرمایه های معیشتی در ماداگاسکار نتیجه می گیرد که میزان سرمایه معیشتی مهاجران در

1. Jack Boorman
2. Nawrotzki

اغلب زمینه ها بیشتر از غیرمهاجران است و بر تأثیر متقابل بین اجزای پنج گانه سرمایه معیشتی در هم افزایی یکدیگر تأکید دارد (موسوی و افتخاری، ۱۳۹۳).

-کالدول^۱ (۲۰۰۹) در تحقیقی تحت عنوان مواجهه و تاب آوری خانواده های کشاورز در معرض خشکسالی در جنوب استرالیا با مصاحبه بین اعضای خانوارهای یک روستای کوچک در دو مرحله بر تأثیرات مخاطره طبیعی خشکسالی از دید روان شناختی بر کشاورزان متمرکز است و به این نتیجه می رسد که طیف گسترده ای از راهبردها در مواجهه با خشکسالی با اتکا به سرمایه اجتماعی توسط خانوارها بکار گرفته شده است.

-گیلارد^۲ (۲۰۰۷) در مطالعه ای با عنوان تاب آوری جوامع سنتی در برابر بلایای طبیعی، به این نتیجه رسیده که جوامع سنتی در مواجهه با بلایای طبیعی با استفاده از چهار بعد ماهیت خطر، میزان تاب آوری، ساختار فرهنگی و سیاست های مدیران می توانند در مقابله با بلایا تاب آوری نشان دهند (Gaillard, 2007: 522 به نقل از رمضان زاده لسبویی و بدری، ۱۳۹۳).

-شاخص تاب آوری جهانی FM ۲۰۱۴ این شاخص که توسط oxford metrica و به صورت سالانه ارائه می شود، دارای سه مؤلفه اقتصادی، کیفیت ریسک و زنجیره تأمین است. شاخص تاب آوری FM یک رتبه بندی سالانه از ۱۳۰ کشور بر اساس تاب آوری تجارت شان نسبت به اختلال در زنجیره عرضه را ارائه می کند. نتایج نشان می دهد که نروژ بر اساس شاخص ۲۰۱۴، تاب آورترین کشور در مقابل اختلال زنجیره عرضه بوده و سوئیس در رتبه دوم قرار دارد. نمره این کشور روی کنترل فساد، زیرساخت گسترده و کارا و کیفیت عرضه کنندگان محلی بسیار بالا بوده است (غیاثوند و عالی شاه، ۱۳۹۴: ۳۳).

۱-۷-۲- تحقیقات داخلی

- سجاسی قیداری و همکاران (۱۳۹۵) در مطالعه ای به نام سنجش سطح دارایی های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار، مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد با استفاده از موزن آماری فریدمن و با اتکا بر دارایی ها و سرمایه های اصلی (انسانی، اجتماعی، مالی، طبیعی، فیزیکی) به این نتیجه رسیدند که بین روستاهای مورد مطالعه از نظر برخورداری از دارایی های معیشتی تفاوت معناداری وجود دارد و سهم دارایی های اجتماعی در مقایسه با سایر دارایی ها بیشتر است که نشان از یکپارچگی و انسجام اجتماعی در بین روستاهای مورد مطالعه است.

1 caldwell
2 Gillard

- نوری و سپهوند (۱۳۹۵) در مطالعه ای به نام تحلیل تاب آوری سکونتگاه های روستایی در برابر مخاطرات طبیعی با تأکید بر زلزله (مورد مطالعه: دهستان شیروان شهرستان بروجرد) نشان دادند که وضعیت تاب آوری روستاهای مطالعه شده در برابر زلزله پایین تر از سطح متوسط قرار داشته و تفاوت معناداری در بین روستاها وجود داشت، نتایج نشان داد که در بین ابعاد اقتصادی، اجتماعی، زیرساختی و سرمایه اجتماعی نواحی روستایی، بعد سرمایه اجتماعی سهم و تأثیر بیشتری در میزان تاب آوری سکونتگاه های روستایی ایفا می کند.

- قدیری معصوم و همکاران (۱۳۹۴) در تحقیقی تحت عنوان سطح بندی سرمایه های معیشتی در روستاهای گردشگری کوهستانی مورد مطالعه: دهستان بالاطالقان شهرستان طالقان با استفاده از مدل فولر و... نشان دادند که وضعیت سرمایه های معیشتی روستاییان ناشی از فعالیت های گردشگری در روستاهای مورد مطالعه مناسب نیست و یکی از روستاها به نام گلپرد نسبت به سایر روستاها وضعیت مناسب تری را دارا بوده است و این موضوع می تواند در برنامه ریزی ها برای روستاهای کوهستانی منطقه در نظر گرفته شود تا از طریق سرمایه های موجود در مناطق، به حداکثر بهره برداری با حفظ پایداری ابعاد توسعه برسد.

- کاظمی و عندلیب (۱۳۹۴) در مطالعه ای به نام چارچوب مفهومی مدل ارزیابی تاب آوری زیرساختی و کالبدی شهر در بحران نشان دادند که مؤلفه کالبدی و زیر ساختی مشتمل بر ۴ جز سازنده زیرساخت هاب حیاتی، خدمات عمومی، شبکه حمل و نقل و ساختمان و ابنیه است که هر کدام ابعاد متعددی داشته و شیوه سنجش آنان متفاوت است و بر اساس نتایج مدل و تحلیل صورت گرفته میزان تاب آوری زیرساخت ها و کالبد شهر تهران به شدت پایین بوده است.

- کاظمی و عندلیب (۱۳۹۴) در رساله ای به نام تدوین چارچوب مفهومی جهت سنجش مؤلفه های مؤثر بر تاب آوری شهر در برابر بحران (زلزله): نمونه موردی: شهر تهران با تدوین مدل سنجش تاب آوری زیرساختی و کالبدی و شاخص های آن و با استفاده از روش دلفی نشان دادند که مؤلفه کالبدی و زیر ساختی مشتمل بر ۴ جز سازنده زیرساخت های حیاتی، خدمات عمومی، شبکه حمل و نقل و ساختمان و ابنیه است که هر کدام ابعاد متعددی داشته و شیوه سنجش آنان متفاوت است و بر اساس نتایج مدل و تحلیل صورت گرفته میزان تاب آوری زیرساخت ها و کالبد شهر تهران به شدت پایین بوده است.

- غیاثوند و عبدالشاه (۱۳۹۴) در تحقیقی تحت عنوان شاخص های تاب آوری اقتصادی با دسته بندی شاخص های اندازه گیری تاب آوری در دو گروه شاخص های سطح ملی و منطقه ای به این نتیجه رسیدند

که زمانی یک سیستم اجتماعی تاب آور است که بتواند مخاطرات موقت یا همیشگی را جذب کرده و خود را با شرایط به سرعت در حال تغییر انطباق دهد، بدون اینکه کارکرد خود را از دست بدهد. بر اساس این تحقیق تاب آوری بر اساس تمامی شاخص‌های محاسبه شده روی اقتصاد ایران پایین و تقریباً کمتر از ۰/۵ است.

- پیران و همکاران (۱۳۹۴)، در پژوهشی به نام بررسی نقش تاب آوری اجتماعی در موفقیت فرایند بازسازی (مطالعه موردی: جوامع روستایی درب آستانه و باباچشم‌ان پس از زلزله سال ۱۳۸۵ دشت سیلاخور، استان لرستان)

با استفاده از روش ترکیبی (کمی-کیفی) به این نتیجه رسیدند که در بخش ارزیابی میزان تاب آوری اجتماعی دو روستا، تاب آوری اجتماعی هر دو در مجموع زیاد و عدد نهایی تاب آوری شان نزدیک به هم ارزیابی گردیده است.

- رکن الدین افتخاری و همکاران (۱۳۹۳) در تحقیقی تحت عنوان تحلیل نقش تنوع معیشتی در تاب آوری خانوارهای روستایی در شرایط خشکسالی در ۱۲ روستادر مناطق در معرض خشکسالی استان اصفهان با استفاده از روابط هم بستگی به این نتیجه رسیدند که اتخاذ رویکرد تنوع معیشتی منجر به تاب آوری بیشتر خانواده ها در شرایط خشکسالی شده است. در روستاهایی که در معرض خشکسالی شدیدتری قرار داشتند، این تنوع معیشتی بیشتر به چشم می خورد.

- رمضان زاده لسبویی و بدری (۱۳۹۳) در موضوعی تحت عنوان تبیین ساختارهای اجتماعی-اقتصادی تاب آوری جوامع محلی در برابر بلایای طبیعی با تأکید بر سیلاب در حوضه های گردشگری چشمه کیله تنکابن و کلاردشت به یافته‌هایی رسید که بر طبق آن عوامل فردی، اجتماعی-فرهنگی و شایستگی جوامع همراه با عوامل زیر ساختی در وضعیت مناسبی قرار دارند و عوامل مدیریتی و نهادی بیشترین تأثیر را در ارتقا و بهبود تاب آوری ساکنین دارد.

- صادقلو و سجاسی قیداری (۱۳۹۳) در پژوهشی به نام اولویت بندی عوامل مؤثر بر افزایش تاب آوری کشاورزان در برابر مخاطرات طبیعی در روستاهای شهرستان ایجرود، از پایین بودن سطح میانگین عوامل مؤثر در افزایش تاب آوری کشاورزان منطقه حکایت کردند. هم چنین برای افزایش تاب آوری توسعه بیمه محصولات کشاورزی، ایجاد پایش و پیش آگاهی خشکسالی و ارزیابی خسارت و توجه به دانش بومی و میزان بهره گیری از آن را پیشنهاد داده اند.

- صادقلو و سجاسی قیداری (۱۳۹۳) در پژوهشی به نام بررسی رابطه‌ی زیست‌پذیری سکونتگاه‌های روستایی بر تاب‌آوری روستاییان در برابر مخاطرات طبیعی نواحی روستایی دهستان مراوه‌تپه و پالیزان به این نتیجه رسیدند که مقایسه‌ی امتیازهای سطح زیست‌پذیری با تاب‌آوری نیز نشان می‌دهد که با افزایش زیست‌پذیر بودن سکونتگاه‌های روستایی میزان تاب‌آوری اجتماعات نیز ارتقا می‌یابد.

- نوروزی و حیاتی (۱۳۹۳) در پژوهشی به نام سازه‌های مؤثر بر معیشت پایدار روستایی از دیدگاه کشاورزان استان کرمانشاه، به این نتیجه رسیدند که لزوم اتخاذ نگرشی چند بعدی و تمام‌گرایانه توسط برنامه‌ریزان توسعه روستایی و کشاورزی به منظور ارتقای معیشت پایدار روستایی ضروری است.

۱-۷-۳- کتاب‌ها

- چگونه می‌توان شهرها را تاب‌آور نمود (۱۳۹۱)، این کتاب که توسط مدیریت بحران شهرداری مشهد تهیه شده است برای مدیران دولت‌های محلی، چارچوبی کلی جهت کاهش خطرپذیری فراهم می‌آورد و به شیوه‌های خوب و ابزاری برای این منظور اشاره می‌کند، این کتاب به پرسش‌های اساسی پاسخ می‌دهد: چرا ایجاد تاب‌آوری در برابر بلایا سودمند است؟ چه استراتژی‌ها و اقدامات مورد نیاز است و چگونه باید آن‌ها را به کار بست؟

به کار بستن اصول راهنمای کمپین تاب‌آور سازی شهرها و اطلاعات موجود در این کتاب، به شهرها و دولت‌های محلی در به اشتراک گذاشتن آموزش، دسترسی به اطلاعات، توسعه شاخص‌ها و اندازه‌گیری عملکرد و حرکت در مسیر پیشرفت کمک خواهد کرد. هم‌چنین استراتژی بین‌المللی سازمان ملل متحد برای کاهش خطرپذیری بلایا و تاب‌آوری قوی، در این کتاب مورد تحلیل قرار گرفته است.

- جانی و ازوجی (۱۳۹۳) در کتابی تحت عنوان تبیین مفهوم و مبانی تاب‌آوری و اقتصاد مقاومتی در طراحی برنامه ششم توسعه، با مورد تحلیل قرار دادن اقتصاد ایران از منظر مفاهیم آسیب‌پذیری به این نتیجه رسیدند که برای کاهش آسیب‌پذیری از یک طرف و پیمودن مسیر توسعه کشور از سوی دیگر، لازم است رویکرد جدیدی در برنامه‌ها و سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی اتخاذ گردد که این موضوع در قالب ادبیات اقتصاد مقاومتی قابل تبیین است.

- خوارزمی و ندایی (۱۳۹۵) در کتابی به نام تفکر تاب‌آوری در برنامه ریزی شهری، با تأکید بر جنبه‌های اجتماعی و نمونه پژوهی، در گام نخست به چگونگی ایجاد تفکر تاب‌آوری در برنامه ریزی شهری پرداختند و سپس با پرداختن به تجارب مختلف به ارائه راهکارهای مختلف جهت تاب‌آور نمودن جوامع شهری پرداخته‌اند.

۱-۷-۴- رساله ها و پایان نامه ها

- موسوی (۱۳۹۳) در رساله ای به نام، طراحی الگوی تاب آوری معیشتی مناطق روستایی در شرایط خشکسالی، مطالعه موردی فعالیت های کشاورزی در روستاهای استان اصفهان، بر پایه الگوی نظری تلفیقی از چارچوب های نظری مطرح در زمینه تاب آوری، با استفاده از روش های همبستگی نشان دادند که روستاییان در روستاهایی که کمتر در معرض خشکسالی هستند تاب آوری کمتری دارند. همچنین بر مبنای نتایج به دست آمده، نشان دادند که مناسب ترین راهبرد تقویت تاب آوری در شرایط جامعه آماری مورد بررسی، تنوع بخشی به منابع درآمدی خانوارهای روستایی است.

- کریمی (۱۳۹۲) در پایان نامه ای به نام اثرات طرح های مرتعداری بر ظرفیت سازی انسانی و اجتماعی معیشت خانوارهای روستایی در شهرستان ماهشان به سیاست دولت در مدیریت بهره برداری از مراتع بر مطالعات جامع منابع طبیعی و برنامه ریزی، تهیه و اجرای طرح های مرتعداری تأکید کرده اند و توجه به معیشت خانوارهای بهره بردار در تدوین و اجرای طرح های منابع طبیعی مرا ضروری دانسته اند.

- ودادی (۱۳۹۰) در پایان نامه ای به نام تحلیل آسیب پذیری کشاورزان سبزی و صیفی کار با استفاده از چارچوب معیشت های روستایی پایدار، مطالعه موردی در شهرستان های اسدآباد همدان، با سنجش سرمایه های مالی، اقتصادی، طبیعی، انسانی و اجتماعی به این نتیجه می رسند که سرمایه های اجتماعی کشاورزان از دیگر سرمایه ها بیشتر بوده و باید برای در امان ماندن (تاب آوری) آن ها از آسیب ها باید به ظرفیت انطباقی و تنوع معیشتی توجه شود.

در واقع وجه تمایز پژوهش حاضر با مطالعات پیشین، در این است که این پژوهش به صورت مجزا ابعاد پنجگانه سرمایه های معیشتی را در ارتباط با پارادایم جدید تاب آوری روستایی مورد ارزیابی قرار می دهد.

۱-۸- کاربردهای تحقیق

نتایج این تحقیق می تواند در اختیار نهادها و ارگان های زیر قرار بگیرد:

- سازمان جهاد کشاورزی استان و شهرستان محدوده مورد مطالعه؛

- فرمانداری و بخشداری محدوده مورد مطالعه؛

- مراکز پژوهشی مرتبط با خشکسالی در استان؛

۹-۱- روش پژوهش

در این پژوهش بر موضوع تاب آوری روستاییان در شرایط خشکسالی در چارچوب تحلیلی معیشت پایدار توجه می شود. با توجه به سؤال و فرضیه های تحقیق و ماهیت آن روش تحقیق به صورت کمی و پیمایشی است. جهت جمع آوری داده ها از دو روش اسنادی و کتابخانه ای و میدانی استفاده شد. از روش توصیفی نیز جهت بررسی متغیرهای مورد بررسی و میزان اثر آن ها استفاده می کنیم و از روابط همبستگی در محیط نرم افزاری spss برای آزمون فرضیه های مورد نظر استفاده می کنیم هم چنین این تحقیق از نظر هدف جز تحقیقات کاربردی می باشد.

۱۰-۱- محدودیت های پژوهش

- ضعف منابع و مطالعات صورت گرفته درباره موضوع تحقیق در محدوده مورد مطالعه؛
- ضعف منابع مالی جهت انجام پژوهش؛
- ضعف همکاری ارگان ها و نهادی های ذی ربط در زمینه گردآوری داده های پژوهش؛

۱۱-۱- واژگان و مفاهیم کلیدی پژوهش

❖ سرمایه های معیشتی

دست یابی به معیشت پایدار روستایی، بدون توجه به دارایی ها و سرمایه های معیشتی در روستاها امکان پذیر نمی باشد (سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۸). رویکرد معیشت پایدار بر این فرض بنا شده است که شناخت وضعیت سرمایه های افراد فقیر برای شناخت انتخاب های ممکن پیش روی آن ها، استراتژی هایی که برای امرار معاش در اختیار می گیرند، نتایجی که خواستار هستند و بستر آسیب پذیری که در آن فعالیت می کنند اساسی است. دارایی ها جزء اساسی از معیشت قشر فقیر هستند. مردم نیاز به این سرمایه های متفاوت دارند تا به اهداف تعریف شده شان برسند (جمعه پور و کیومرث، ۱۳۹۱: ۹۱).

در مرکز چارچوب معیشت پایدار، منابع و دارایی های معیشتی است که در صورت وجود، امکان دسترسی و به کار گیری آن برای مردم فراهم است. این منابع می تواند شامل منابع طبیعی، فن آوری، مهارت ها، دانش، ظرفیت ها، سلامتی، دسترسی به آموزش، منابع وام، شبکه ها و حمایت های اجتماعی باشد. میزان دسترسی به این دارایی ها بشدت تحت تأثیر زمینه های آسیب پذیری است که شامل روند ها (اقتصادی، سیاسی، فن آوری) شوک ها (بلایای طبیعی، تغییرات آب و هوایی (خشکسالی) جنگ

داخلی و...) و عوامل فصلی (قیمت ها، تولید، فرصت های اشتغال) است (موسوی و افتخاری، ۱۳۹۳: ۵۶).

سرمایه‌های معیشتی شامل سرمایه‌های طبیعی، فیزیکی، مالی، انسانی و اجتماعی می‌شود:

۱- سرمایه‌های طبیعی به منابع طبیعی اشاره دارد که می‌تواند توسط مردم برای رسیدن به اهداف معیشتی آن‌ها به کار گرفته شود. به عنوان مثال زمین، آب و جنگل منابع طبیعی محسوب می‌شوند.

۲- سرمایه‌ی فیزیکی به زیرساخت‌های اساسی مانند جاده و کانال‌های آب رسانی و ابزارها و کالاهای تولیدی و سرمایه‌ای (مانند ماشین‌های از قبیل تراکتور) که برای پشتیبانی از معیشت مورد نیاز است، اشاره می‌کند.

۳- سرمایه‌ی مالی (اقتصادی) به منابع مالی (مانند پول نقد، حساب‌های بانکی، دارایی‌های جاری، حقوق بازنشستگی و مقرری‌ها و کمک‌ها و وجوه ارسالی مالی) که برای حفظ معیشت حاضر یا بهتر کردن معیشت افراد در دسترس هستند، اطلاق می‌شود. این دارایی‌ها ممکن است مهم‌ترین و در دسترس‌ترین دارایی برای اقشار فقیر باشد.

۴- سرمایه‌ی انسانی به مهارت‌ها، بهداشت مناسب و توانایی کارکردن که در مجموع دنبال کردن استراتژی‌ها و فعالیت‌های معیشتی مختلف و دستیابی به اهداف معیشتی را برای افراد ممکن می‌سازد، اشاره دارد.

۵- سرمایه‌ی اجتماعی یکی از مباحث بحث برانگیز بوده و دارای تعاریف متعددی است. سرمایه‌ی اجتماعی به عنوان منابع اجتماعی که افراد برای کمک به معیشت خود از آن‌ها کمک می‌گیرند، تعریف شده است. این نوع پشتیبانی، معمولاً شبکه‌های اجتماعی، عضویت در گروه‌ها و روابط متقابل و حس اعتماد را در بر می‌گیرد (قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۹۴: ۶).

❖ مخاطرات طبیعی

انسان دائماً در طول حیات خود در معرض حوادثی است که در پاره‌ای از اوقات خسارت‌های جانی و مالی جبران‌ناپذیری بر او وارد کرده است. او همواره بر آن بوده است تا که راهکارهایی برای مقابله با این حوادث ویرانگر بیافریند. همه ساله مخاطرات طبیعی خسارتهای گسترده‌ای را به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه باعث می‌شوند و شواهد موجود نیز حکایت از افزایش مدام همه‌انواع بحران‌های طبیعی از نظر شدت و فراوانی دارند (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۸: ۳).

پتانسیل تخریبی مخاطرات طبیعی در ساله‌ای آینده نه تنها کاهش نخواهد یافت بلکه ابعاد آن گسترده‌تر نیز خواهد شد. تجربیات کشورهای در حال توسعه در این زمینه از آسیب‌پذیری بیشتر آن‌ها

در برابر مخاطرات طبیعی حکایت دارد به طوری که وقوع ۱۱ مخاطره طبیعی در طول قرن بیستم با فراوانی ۱۶۶۸۹ و تلفات انسانی ۱۰۰۵۲۴۰۱ نفر و خسارتی در حدود ۶۳۱ میلیارد دلار بر جای نهاده که بیشتر آن‌ها در کشورهای در حال توسعه بوده است (پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۹:۱۱۱).

جدول ۱-۱: تعاریف مخاطرات طبیعی

منبع	مخاطرات طبیعی
(UN/ISDR,2002:4)	مخاطرات طبیعی یک منبع یا پدیده طبیعی که ممکن است در صورت رخداد باعث ایجاد اختلال در روال طبیعی امور جامعه آسیب دیده شود و مانع از ایفای نقش مناسب جامعه برای کنار آمدن با اثرات ناشی از آن می شود.
(Chapman,199:3)	چاپمن معتقد است که مخاطرات طبیعی بایستی به عنوان تعامل بین اجتماع انسانی با سطح مشخصی از آسیب پذیری یک یا چند پدیده مفرط طبیعی که ممکن است منشأ جغرافیایی، بیولوژیکی و یا اتمسفری داشته باشد تعریف شود.

منبع: Chapman,199:3, UN/ISDR,2002:4

❖ تاب آوری

امروزه تاب آوری به جای اینکه تنها به عنوان یک مفهوم با یک تعریف بیان شود، به عنوان شیوه تفکر شناخته شده است (Folke, 2006:24). همچنین تاب آوری از مهم‌ترین سرفصل‌های پژوهشی در زمینه دستیابی به پایداری است (Perrings, 2006:213). «تاب آوری عبارتست از مقدار آشفتگی که یک سیستم بتواند جذب کند و همچنان در همان حوزه و وضعیت قبلی باقی بماند، مقدار توانایی سیستم در خودسازماندهی (در مقابل فقدان سازماندهی یا سازماندهی تحت جبر نیروهای بیرونی) و میزان توانایی سیستم در ایجاد و افزایش ظرفیت یادگیری و سازگاری» (Carpenter et al, 2001:6). در جدول ۱-۲ برخی از تعاریف تاب آوری آمده است.

جدول ۱-۲: برخی از تعاریف تاب آوری

تاب آوری ظرفیت یک سیستم یا بخشی از آن برای جذب و بازبایی پس از وقوع حادثه‌ای مخاطره انگیز است.	Timmerman, 1981
تاب آوری به این معناست که جامعه قادر به تحمل سوانح طبیعی شدید است بدون	Mileti 1999

آنکه دچار خسارات عمده، آسیب‌ها، توقف در تولید و یا کاهش کیفیت زندگی شود و بدون دریافت کمک زیاد از بیرون جامعه.	
قدرت گروه‌ها و جوامع برای انطباق با فشارهای خارجی و تخریب‌هایی است که در نتیجه تغییرات اجتماعی، سیاسی و... بوجود می‌آید.	Adger, 2000
کیفیت مردم، جوامع، آژانس‌ها، و زیر ساخت‌ها که موجب کاهش آسیب‌پذیر می‌شود. نه تنها فقدان آسیب‌پذیری بلکه ظرفیت جلوگیری و کاهش خسارات و سپس، در وهله بعدی، د صورت بروز آسیب‌ها، نگهداری شرایط ایده آل در جامعه تا حد ممکن، و سپس ر وهله سوم بازیابی از تأثیرات	Buckle et al, 2000
تاب آوری روند فعالی از خود اصلاحی، تأمین آگاهانه منابع، و رشد است، توانایی برای ایجاد ساختارهای روانشناسانه تا سطحی فراتر از توانایی فردی مورد انتظار و تجربیات گذشته.	Paton et al, 2000
توانایی بک عامل اجتماعی برای مقابله با یا انطباق با تنش های مخاطره آمیز	Pelling 2003

منبع: (رضایی و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۱۱)

حال تعریف ما از تاب آوری، با توجه به موضوع پژوهش این است که یک روستا زمانی دارای تاب آوری می‌باشد، که ابتدا توانایی مقابله با مخاطره خشکسالی را داشته و در صورت دیدن صدمه، توانایی بازگشت سریع به حالت قبل از وقوع بحران و رسیدن به حالت تعادل را داشته باشد.

❖ خشکسالی

خشکسالی حالتی عادی و مستمر از اقلیم است. گرچه بسیاری به اشتباه آن را واقعه ای تصادفی و نادر می‌پندارند. این پدیده تقریباً در تمامی مناطق اقلیمی رخ می‌دهد. گرچه مشخصات آن از یک منطقه به منطقه ی دیگر کاملاً تفاوت می‌کند. خشکسالی اختلالی موقتی است و با خشکی تفاوت دارد، چرا که خشکسالی صرفاً به مناطقی با بارندگی اندک محدود است و حالتی دایمی از اقلیم محسوب می‌شوند. خشکسالی جز بلایای طبیعی نامحسوس است. گرچه تعاریف متفاوتی برای این پدیده ارائه شده اند، لیکن در کل حاصل کمبود بارش طی یک دوره ممتد زمانی، معمولاً یک فصل یا بیشتر است. این کمبود، نقصان آب برای برخی فعالیت‌ها، گروه‌ها و یا یک بخش زیست محیطی را در پی دارد. خشکسالی باید در رابطه با برخی شرایط متوسط دراز مدت، از موازنه بین بارش، تبخیر و تعرق در نظر گرفته شود.

خشکسالی ها در حالت کلی سه نوع هستند: خشکسالی هواشناسی، خشکسالی هیدرولوژیکی و خشکسالی کشاورزی. خشکسالی هواشناسی یا آب و هوایی، اساساً خشکی ناشی از کمبود بارندگی است که در صورت تداوم، خشکسالی هیدرولوژیکی و کشاورزی را در پی دارد (رحمانی و نقوی، ۱۳۹۰: ۱۵).

فصل دوم

مبانی نظری پژوهش

Family name: Mohammadi Mashkol	Name: Ali
Title of Thesis: Explain the relationship between capital and resilience of rural livelihoods to drought (Case study: rural of the city of Ardabil)	
Supervisor(s): Bahram Imani (Ph.D) Advisor(s): Arasto Yari (Ph.D)	
Graduate Degree M.Sc. / M.A. Major: Rural planing Specialty: Sustainability Management University: Mohaghegh Ardabili Faculty: Literature and Human Science Graduation date: 2018/2/2 Number of pages: 134	
<p>Abstract:</p> <p>One of the ways to reduce the vulnerability of rural communities in the dimensions against natural hazards, the resilience of these communities, which can be one of the fundamental strategies of management, planning and rural sustainable development that it is important, taking into account the influence of the role of the livelihood capital as one of the component Resilience the key done. Because having a stable livelihood assets led to the adoption of a strategy and guidelines to be rural, especially against the risks familis drought makes surprising twists. The purpose of this investigation, clarify the relationship between the investigating and defending dimensions and livelihood resilience and capital regions in the framework of the sustainable livelihood approach. The research method is descriptive-analytic with emphasis on the questionnaire. Data collected using SPSS software has been processed.. The statistical community, residents of villages in the central part of the city of Ardebil and sample size by using the formula $n = 367$ Cochran. The results of the research Shows that among the studied villages. Among the livelihood indicators of human capital investment amount of other assets is more economic and investment situation and poor ratings. Also of resilience among the indicators of institutional coordination and a sense of pride and honor to the order has the highest average and indicators belonging to community and the level of mechanization has the lowest average. Based on the results achieved, between natural capital, economic, human, social and physical resilience and villagers in coping with Drought in the forests there is a significant relationship between case study.</p>	
Keywords: resilience, drought, natural hazards, livelihood capital, the central part of the city of Ardebil.	

University of Mohaghegh Ardabili
Faculty of Literature and Human Science
Department of Geography

**Thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the
degree of M.A. in Geography and Rural Planning**

Title:

**Explain the relationship between capital and resilience of rural livelihoods to drought
(Case study: rural of the city of Ardabil)**

Supervisor:

Bahram Imani (Ph. D)

Advisor:

Arasto Yari (Ph. D)

By:

Ali Mohammadi Mashkol

Jan – 2018